

Guckuskon i Dalarna - en lägesrapport

Fred Campbell, Orsa

Bakgrund

I ett tidigare nummer av Trollius (nr 2, 1986) redogjordes för resultat från den mest omfattande inventering som gjorts hittills av vår stolta och fridlysta orkidé *Cypripedium calceolus*. Inventeringen pågick 1977 - 86 och resultatet då gällde 17 växtplatser. Sedan 1986 har mycket hänt. Nya växtlokaler har vaskats fram och de 35 växtplatser som var kända då har nu blivit imponerande 41 st separata växtplatser (se tabell 1 och 2).

Utöver själva inventeringen av antalet plantor av *C. calceolus* på respektive växtplats, har jag även utfört översiktliga allmänna botaniska inventeringar, fr.a. med hänsyn till förekomst av övriga orkidéarter (se tabell 6). pH-prov har vidare tagits på alla lokaler (se tabell 7) och försök till bedömning av ev. hotbild och i vissa fall förslag till skyddsåtgärder har gjorts.

Under själva letningen eller framforskningen av växtplatsernas exakta läge har jag kommit i kontakt med en hel del folk som kunnat berätta en del om vissa växtplatsers historik. Även om det säkerligen har funnits fler än dagens 40-tal lokaler och förmodligen mycket större individuella bestånd, kan det utan tvekan konstateras att guckuskons status i Dalarna är mycket bra. Eller vad sägs om inventeringssiffran för det "bästa" året (1989), nämligen 20477 plantor, av vilka nära 35% (eller 7031 st) var blommande, fördelade på 39 växtplatser (se tabell 3,4 och 5).

Ytterst få lokaler är idag direkt hotade, även om uppgrävning, plockning, utdikning och avverkning finns kvar som tänkbara hot mot flera växtplatser. Vad beträffar plockning kan jag nämna en intressant historia, som utspelade sig i Orsa för 50-60 år sedan.

I området kring Stenberg har tidigare funnits mycket omfattande bestånd av guckusko. Kvar är f.n. 3 mindre bestånd om max 15 plantor var, varav två finns bevarade i sitt ursprungliga läge i numera privata trädgårdar. Ägaren till en av dessa (idag c:a 75 år gammal) berättade att han på 1920-30-talen sålde guckuskor på Orsa torg, för 1 RIKSDALER styck! En dam i 65-årsåldern i den närliggande byn Holen berättade att, när hon gick i småskolan, det var brukligt att vid varje skolavslutning ge en bukett, eller åtminstone inkludera en blommande guckusko i buketten till klassfröken. I och för sig en fin gest, men nog är vi tacksamma för att denna sed har försvunnit.

Även historier om guckusko i begravningskransar har figurerat, liksom plockning till skolherbarierna.

Översikt över rapporterade/icke rapporterade växtlokaler för *C. calceolus*

Kommun	Socken	Litteratur					Div. ej rapp.	Nyupp- täckta	S:a	Tot. betr.
		DF	DF60	DF70	Tot.	Betr.				
Älvdalens	Idre	3	-	-	3	1	1	0	4	2
	Särna	3	-	-	3	2	0	1	3	3
	Älvdalens	-	2	-	2	1	0	1	2	2
	Totalt i k:n	6	2		8	3	1	2	9	7
Malungs	Transtrands	1	-	-	1	1	0	0	1	1
Mora	Mora*	2	-	1	3	(1)	0	0	}4	(1)
	Sollerön	0	-	1	1	0	0	0		
Orsa	Orsa	5	-	-	5	4	2	2	9	8
Rättviks	Rättviks	3	-	-	3	2	1	-	4	3
	Boda	6	-	-	6	4	2	2	10	8
	Ore	7	-	-	7	3	0	1	8	4
	Totalt i k:n	16	-	-	16	9	3	3	22	15
Leksands	Leksands	3	-	-	3	1	1	0	4	2
	Ål	3	-	-	3	1	0	0	3	1
	Totalt i k:n	6			6	2	1	0	7	3
Sätters	Silvbergs		1	-	1	1	0	-	1	1
Ludvika	Ludvika	1	-	-	1	1	-	-	1	1
	Söderbärke	-	1	-	1	0	-	-	1	-
	Grangärde	3	1	-	4	2	1	-	5	3
	Totalt i k:n	4	2	-	6	3	1	-	7	4
Gagnefs		1	-	-	1	1	0	-	1	1
Borlänge	St. Tuna	1	-	-	1	1	0	-	1	1
Falun	Bjursås	-	-	1	1	1	0	-	1	1
	St. Kopparberg	1	1	-	2	0	0	-	1	0
Hedemora		-	-	1	1	0	0	-	1	0
	Summa	43	6	4	53	24 (+1)	8	7	66	41 (+1)

Anm.

DF Dalarnas Flora, Erik Almqvist, 1949

DF60 Tillägg till Dalarnas Flora, SBT 1960

DF70 Tillägg till Dalarnas Flora, SBT 1970

Betr. Bekräftade växtplatser

* Inplanterade

Kommun	Antal i k:n	Socken	Antal i s:n	Växtplats
Älvdalens	7	Idre	2	Höstsäter/Diftalsberg, Gösjöåsen
		Särna	3	Byggningån, Gammalsäter*, Toxåsen
		Älvdalens	2	Nyängena, Stora Skärbäcken
Malungs	1	Transtrands	1	Högstrand
Mora	1	Mora	1	Vattnäs **
Orsa	8	Orsa	8	Stenberg/Holen, Stenberg/Kuril, Stenberg/Högbacka
				Nederberga, Mickelvål, Kallmora
				Skattungbyn,/Leskusänget, Skattungbyn/Grandån
Rättviks	15	Ore	4	Moränget, Arvet, Dalbyn, Hedänget
		Boda	8	Hedänget, Culleråsen/Lissberg, Culleråsen/Storsveden Osmundberg, Silvbergsängarna, Silvberg, Boda Kyrkby, Lönmarken *
		Rättviks	3	Born, Råbergsängarna, Utanåker
Leksands	3	Leksands	2	Plintsberg, Norr Lindberg
		Ål	1	Solarvet
Säters	1	Silvbergs	1	Risshyttetagen*
Ludvika	4	Grangärde	3	Långmyran, Lindbastmora, Gänsberget
		Ludvika	1	Skepparberget
Borlänge	1	St. Tuna	1	Tuna Hästberg
Falu	1	Bjursås	1	Bjursås/Kvarntäkt

** inplanterad

Hoten mot guckuskon

Med knappast något undantag är växtplatserna typiska guckuskobiotoper, nämligen blandskog, med ofta stort inslag av lövträd och hög fuktighetsgrad. I vissa fall t.o.m. ren sumpskogsmiljö. Det är därmed inte svårt att förstå att effekterna av kraftiga avverkningar, gallringar och/eller utdikningsåtgärder blir mycket negativa på *C. calceolus*, på såväl kort som lång sikt. En sådan kraftig tillbakagång på grund av kalavverkning eller alltför aggressiv gallring har förekommit i åtminstone 3 olika bestånd, nämligen: Norr Lindberg i Leksands socken, Arvet i Ore socken och Diftalsberget/Höstsäter i Idre socken. Fortsatt uppföljning kommer visa om skadan är permanent eller temporär. Vissa undersökningar efter liknande åtgärder i bl.a. Storsveden i Boda socken och Nyängena i Älvdalen, visar att guckuskobestånd kan tåla en hel del stryk, och även om en kraftig tillbakagång sker under en 5-10-årsperiod, kan det repa sig förvånansvärt väl. I Nyängena tog det 35-40 år.

Tabell 3

Inventering av växtplatser 1977 - 1990

Ref nr	Växtplats	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
1	Höstsättern	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
2	Gösjöåsen	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
3	Byggningån	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
4	Gammalsättern	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
5	Toxåsen	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x
6	Nyängena	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x
7	St. Skärbäcken	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x
8	Högstrand	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
9	Vattnäs	x	x	x	•	•	•	•	x	x	x	x	x	x	x
10	Holen-Kungshaga	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
11	Kuril	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x
12	Stenberg-Högbacka	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
13	Nederberga	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x
14	Mickelvål	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
15	Kallmora	•	•	x	x	(x)	x	x	(x)	x	x	x	x	x	x
16	Skattungbyn-Leskusänget	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
17	Skattungbyn-Granån	•	x	x	x	(x)	(x)	(x)	(x)	(x)	x	x	x	x	x
18	Moränget	x	x	x	x	(x)	x	x	x	(x)	x	x	x	x	x
19	Arvet	x	(x)	x	x	(x)	(x)	(x)	(x)	(x)	x	x	x	x	x
20	Dalbyn-Sjugelmyren	x	(x)	x	x	(x)	(x)	(x)	(x)	(x)	x	x	x	x	x
21	Hedänget/Ore s:n	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
22	Hedänget/Boda s:n	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
23	Gulleråsen-Lissberg	•	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
24	Gulleråsen-Storsveden	x	x	x	x	(x)	(x)	(x)	(x)	(x)	x	x	x	x	x
25	Osmundsberg-Sinksjön	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
26	Silvbergsängarna	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
27	Silvberg-Bäck	•	•	x	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
28	Boda Kyrkbyn	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
29	Lönnmarken	(x)	x	x	x	(x)	x	(x)	(x)	(x)	x	x	x	x	x
30	Born	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
31	Råbergsängarna	x	(x)	x	x	(x)	(x)	(x)	(x)	(x)	x	x	x	x	x
32	Utanåker	•	x	x	x	(x)	x	(x)	(x)	(x)	x	x	x	x	x
33	Plintsberg	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
34	Norr Lindberg	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
35	Solarvet	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
36	Bjursås-Kvarntäkt	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
37	Tuna Hästberg	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
38	Risshyttehagen	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
39	Långmyran	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
40	Lindbastmora	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
41	Gänsberget	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x	x	x	x	x
42	Skepparberget	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	x
	Antalet inventerad	13	16	18	16	16	16	16	17	17	35	35	39	39	41

x inventerad

(x) ej komplett inventerad

• ej inventerad

Tabell 4 INVENTERING AV VÄXTPLATSER 1977 - 1990

	Inventeringsår													
	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Antal inventerade växtplatser	13	16	18	16	16	16	16	17	17	35	35	39	39	41
Totalt plantor	()	()	8154	12884	()	()	()	()	()	13303	14903	9317	20477	17694
Totalt blommande	1627	873	2734	4536	2493	5565	3944	5045	4094	3207	4042	1523	7031	6037
% blommande	()	()	33.5	35.2	()	()	()	()	()	23.2	27.1	16.3	34.3	35.5

() ej fullständig inventering bl a endast blommande ex räknat på en del växtplatser

Det är mycket viktigt att vara i kontinuerlig kontakt med markägare och/eller den lokale skogsvårdskonsulenten, för att på ett tidigt stadium få reda på planerade åtgärder. På så vis kan många problem undvikas. Tillsammans med markägare har jag haft möjligheten att vara med och utforma gallringsåtgärder på åtminstone fem lokaler i Leskusänget, Granån och Mickelvål i Orsa socken; Lönnmarken i Boda socken och Moränget i Ore, där markägaren är Korsnäs.

Skyddsåtgärder med positiv verkan för att förebygga slitage har utförts i bl.a. Långmyran i Grangärde socken, Lönnmarken i Boda och Risshyttehage i Silvbergs socken. Åtgärderna har här inneburit spängning av känsliga partier.

Ekologi

Biotopen för *C. calceolus* brukar normalt vara mycket gynnsam även för andra orkidéer, vilket visas av tabell 6. Skogsfrun (*Epipogium aphyllum*) har noterats från 3 olika lokaler: Långmyran i Grangärde, Råbergsängarna i Rättvik och Granån i Orsa socknar. Flertalet av guckuskolokalerna uppvisar inte mindre än 11-13 olika andra orkidéarter.

pH-värdet har undersökts på samtliga lokaler. Resultatet (tabell 7) visar en stor spridning som måste undersökas vidare. Störst variation visar Moränget, med värden mellan 5,8 och 7,3. Särskilt lågt värde - 4,4 - har vi i Tuna-Hästberg i Tuna s:n. Huruvida detta beror på yttre faktorer är osäkert, regelbundna kontroller blir här nödvändiga.

Blomningsstatistik

Som nämnts är de totala inventeringssiffrorna mycket höga (se tab. 4 och 5), med 1989 som bästa blomningsåret hittills. Perioden 1986-90 är den mest intressanta, eftersom maximalt antal växtlokaler då inventerades (35-41 st). Helt dominerande är Siljanskommunerna Leksand, Rättvik och Orsa, där över

Sammanfattning av inventering av *C.calceolus* per resp kommun i Dalarna 1986-1990

Kommun	1986		1987		1988		1989		1990		
	TB	TP	TB	TP	TB	TP	TB	TP	TB	TP	
Älvdalens	Antal	674	201	1016	60	708	377	730	480	1853	
	% av totalen i länet	3.5	4.9	5.0	6.8	3.9	7.6	5.4	3.6	8.0	10.5
Malungs	Antal	19	158	26	165	26	139	69	208	204	
	% av totalen i länet	0.6	1.1	0.6	1.7	1.5	1.0	1.0	1.0	1.1	1.6
Mora*	Antal	14	16	16	22	18	23	25	32	25	30
	% av totalen i länet	0.4	0.1	0.4	0.1	1.2	0.2	0.4	0.2	0.4	0.2
Orsa	Antal	200	935	174	841	179	945	395	992	352	956
	% av totalen i länet	6.2	6.8	4.3	5.6	11.8	10.1	5.6	4.8	5.8	5.4
Rättviks	Antal	2357	10383	3111	11182	944	6456	5514	16936	4492	13348
	% av totalen i länet	73.5	75.0	77.0	75.0	62.0	69.3	78.4	82.7	74.4	75.4
Leksands	Antal	210	586	267	634	118	412	273	563	293	634
	% av totalen i länet	6.5	4.2	6.6	4.2	7.7	4.4	3.9	2.7	4.9	3.6
Falun	Antal	25	33	21	34	22	33	26	39	42	61
	% av totalen i länet	0.8	0.2	0.5	0.2	1.4	0.4	0.4	0.2	0.7	0.3
Borlänge	Antal	116	193	120	357	106	215	201	347	144	217
	% av totalen i länet	3.6	1.4	3.0	2.4	7.0	2.3	2.9	1.7	2.4	1.2
Sätters	Antal	52	219	39	144	7	62	59	197	67	171
	% av totalen i länet	1.6	1.6	1.0	1.0	0.5	0.7	0.8	1.0	1.1	1.0
Ludvika	Antal	66	504	57	415	42	288	92	439	75	251
	% av totalen i länet	2.1	3.7	1.4	2.8	2.8	3.1	1.3	2.1	1.2	1.4
Totalen i länet	3207	13803	4042	14903	1523	9317	7031	20477	6037	17694	

* inplanterad TB = Totalt blommande plantor TP = Totalt plantor

85% av totalpopulationen för landskapet påträffas. Rättvik, Boda och Ore s:nr svarar här för huvuddelen.

"Konstigaste" och mest svårförklarliga resultatet är rapporten för 1988, där endast 1523 blommande guckuskor på totalt 35 lokaler noterades. Detta var speciellt påtagligt på den rikaste lokalen, Råbergsängarna i Rättvik, som 1989 hyste över 44% av det totala antalet blommande plantor i landskapet. 1988 blommade här 52 ex av totalt 1712 plantor. Följande siffror för vissa år i Råbergsängarna kan vara intressanta:

Inventeringsår	Antal blommande ex	Totalt individantal
1977	600	2200
1979	609	1345
1980	1766	5666
1986	385	3664
1987	619	3561
1988	52	1712
1989	2208	9123
1990	1041	3643

1988 måste ha varit ett "dåligt år" för guckuskon, eftersom förhållandena var likartadepå samtliga lokaler.

Glädjande är att nya eller "nygamla" lokaler dyker upp då och då, som t.ex. Diftalsberget/Höstsättern i Idre 1988, Toxåsen i Särna 1989 och Nyängena och Storskärbäcken i Älvdalens socken. Eller de tre Orsalokalerna i Nederberga 1988, Kuril 1988 och Kungshaga 1986 samt återfyndet i Skepparberget i Ludvika. Nya bestånd på tidigare kända lokaler har t.ex. upptäckts i Norr Lindberg i Leksand både 1986 och 1988 och i Moränget i Ore såväl 1989 som -90.

Gott hopp finns om att hitta fler nya lokaler i t.ex. Malungs och Älvdalens kommuner, om inte skogsavverkningar hinner före. Två nya mindre lokaler har inrapporterats från Kullsbjörken i Leksand i vinter, som jag kommer att undersöka i år.

En stor tillgång har vi i de tre guckuskolokaler som är avsatta som naturreservat. Det gäller Lönnmarken i Boda s:n, Gammelsättern i Särna och Risshytte hage i Silvbergs s:n. Samtliga är i mycket gott skick och frekvent besökta.

Det är min förhoppning att flertalet av lokalerna i framtiden kommer att kunna avsättas som naturreservat eller skyddas enl. lag på annat sätt. Först och främst anser jag detta gäller för Storsveden i Gulleråsen i Boda, Långmyran i Grangärde samt Solarvet i Åls socken.

Tabell 7

pH-värde vid växtplatser

Ref nr	Växtplats	pH-värde
1	Höstsättern	6,5
2	Gösjöåsen	6,9
3	Byggningån	6,1
4	Gammalsättern	6,1 (växtplats I), 6,3 (växtplats II)
5	Toxåsen	6,3, 6,2
6	Nyängena	5,9, 6,2
7	St. Skärbäcken	6,8
8	Högstrand	5,4
9	Vattnäs *	6,7
10	Holen-Kungshaga	5,9
11	Kuril	6,4
12	Stenberg-Högbacka	7,1
13	Nederberga	6,5
14	Mickelvål	7,4
15	Kallmora	6,7
16	Skattungbyn-Leskusänget	6,4
17	Skattungbyn-Granån	6,1
18	Moränget	5,8 (I), 7,1; 5,8; 6,8 (myr) 7,3 (myr/skog)
19	Arvet	6,4
20	Dalbyn-Sjugelmyren	6,4
21	Hedänget/Ore s:n	6,4
22	Hedänget/Boda s:n	ej undersökt
23	Gulleråsen-Lissberg	7,2
24	Gulleråsen-Storsveden	6,3
25	Osmundsberg-Sinksjön	6,2
26	Silvbergsängarna	5,7
27	Silvberg-Bäck	6,5, 7,0
28	Boda Kyrkbyn	7,0
29	Lönnmarken	6,7
30	Born	6,9
31	Råbergsängarna	6,1
32	Utanåker	6,1
33	Plintsberg	6,8
34	Norr Lindberg	6,8 (I), 6,6 (II), 6,2 (III), 7,2 (IV), 6,5 (V)
35	Solarvet	6,4
36	Bjursås-Kvarntäkt	6,0
37	Tuna Hästberg	4,4
38	Risshyttehagen	6,2
39	Långmyran	6,2
40	Lindbastmora	6,3
41	Gänsberget	6,2 (skog), 6,4 (myr)
42	Skepparberget	5,2

Anm 1 * Inplanterad

2. Prov tagna av jordskikt under humus-/yttskikt. Jordprov lufttorkade före mätning.